

knjigama, nego beogradskim, ako nisu posebno štampane u Bosni za škole u Bosni i Hercegovini. Terminologija za sve predmete za osnovne i srednje škole gotovo je sva beogradska. I administrativni jezik usvojio je posve beogradsku varijantu. Ne bih htio reći neistinu, ali bi trebalo utvrditi i to, koja se varijanta od više dvostrukosti u pravopisu upotrebljava u školama bosansko-hercegovačkim: pisat ću ili pisaću, uho ili uvo, suši ili suvlji, mačji ili mačiji, Hugo ili Igo, Heine ili Hajne, Boccaccio ili Bokačo. U svemu tome potrebno je dati punu slobodu, osobito u ovako nacionalno izmiješanoj republici, kako se ne bi Hrvati i velik dio muslimana osjećali zapostavljenima. O tome su se dužne brinuti prosvjetne vlasti, a osobito direktori škola.

Kako vidimo, ova varijanta hrvatskosrpskog književnog jezika kao treća varijanta, koja zapravo i nije neka posebna varijanta, nego slobodna koegzistencija obiju varijanata, zagrebačke i beogradske, ima pravo na svoj opstanak jer se u Bosni i Hercegovini dosta dugo čuvalo barem u leksici sve ono što se nalazi u Zagrebu i Beogradu. Ako se bude nasilno i sistematski uklanjalo ono što pripada zagrebačkoj varijanti, za kratko vrijeme nestat će u Bosni i Hercegovini svega što je ne samo godinama nego i desetljećima pripadalo zagrebačkoj varijanti hrvatskosrpskog jezika, a ostat će samo ono što danas pripada beogradskoj varijanti. Da li je to u interesu naše zajednice ili nije, treba da prosude drugi faktori, ali ni slavisti – pristaše zagrebačke varijante književnog jezika – ne mogu biti indiferentni prema tome.

GDJE SE ŠTA O NAŠEM JEZIKU MOŽE NAUČITI?

(uz članak prof. Jonkea u Jeziku, XIII, br. 1)

Jovan Vuković

U svom članku *Problemi norme u književnom hrvatskosrpskom jeziku* (Jezik, XIII, str. 8–15), govoreći kako je »današnji naš književni jezik drugačiji od onog prije stotinu godina« i kako razgovori o varijantama i »postojanju varijanata« u njemu »ne potkopavaju jezično jedinstvo«, kako su se »i na Novosadskom sastanku o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu g. 1954. razgovori srpskih i hrvatskih književnika i jezičnih stručnjaka u velikoj mjeri vodili u tom duhu«, i sl., prof. Jonke napisao je i ovo:

»... ali ipak mnogi nisu odatle ništa naučili, pa mi je npr. i jedan potpisnik Novosadskih zaključaka iz Sarajeva nedavno rekao da on može sve potpisati i usvojiti iz moje knjige »Književni jezik u teoriji i praksi« (Zagreb, 1964) samo ne može nikako priznati postojanje dviju jezičkih varijanata

hrvatskosrpskoga književnog jezika. Ne može, dakle, priznati postojeću situaciju; kao da činjenice ovise o nečijem priznanju; naprotiv, sljepilo je kad se činjenice ne vide« (str. 9–10; – ističem ja).

Budući da sam ja taj potpisnik Novosadskih zaključaka sa kojim je prof. Jonke razgovarao,¹ značilo bi stvarno: i da sam toliko nedosljedan sebi (i čitavom svom radu oko književnog jezika) da bih mogao potpisati sve ono što Jonke napiše u jednoj svojoj, ne malo, knjizi, – i da sam baš *slijep*: da ne vidim našu lingvističku stvarnost sa živim postojanjem jezičkih varijanata.

Šta je istinito u ovoj tvrdnji prof. Jonkea, a u čemu je on, nedostojanstveno, krivo obavijestio našu stručnu javnost?

Istina je da je on sa mnom vodio razgovor o savremenom stanju našeg književnog jezika i da sam mu rekao kako bih sve usvojio i potpisao što je on napisao u *uvodnom dijelu svoje knjige* (ponavljam: u *uvodnom dijelu*), osim. . .

Šta nije istina? – Prvo (što bi bilo od relativno manje važnosti da se oko toga prepiremo): nigdje i nikad nisam mogao reći da se sa Jonkeom mogu složiti i u primjeni njegovih teorijskih izlaganja. Prije svega, zato što sam i tada kad smo razgovarali imao dosta prikupljenog i sredenog materijala da pokažem kako se on i ja daleko razlikujemo u tretiranju pojedinih pojava u razvitku i današnjem stanju našeg književnog jezika. Uvijek su mi, pa i tada, bili na pameti poneki njegovi članci »iz jezične prakse« o kojima² mislim jednom prilikom našire da progovorim. Možemo, dakle, u izvjesnom smislu imati načelno ista polazišta, ali primjena osnovnih principa, naučna argumentacija, koja će uvijek proisticati iz šireg ili užeg gledanja na savremeno stanje jezika, neminovno će dovoditi prof. Jonkea i mene do neslaganja. Sav naš dosadašnji rad oko zajedničkog književnog jezika (to će biti jasno svakome našem stručnjaku koji je izbliže pratio i njegove i moje spise) pokazaće da Jonkeova i moja saradnja nikad ne bi mogla ići dotle da se usuglasimo toliko da bismo jedan drugome mogli supotpisati čitavu knjigu koja sadrži mnoštvo pojedinačnih analiza i izlaganja o gramatičkim kategorijama u našem književnom jeziku. Uzroci našim razlikama u praktičnom stručnom radu su dvojakog porijekla:

a) od početka svoga rada radio sam u onom smislu u kome poneki stručni sumišljenici nastoje da prisvoje sebi pravo kao da su oni nosioci ideje o tom da se književni jezik od Vuka do danas znatno mijenjao;³ od početka svoga rada prof. Jonke je u tom pravcu u mnogo čemu zaostajao (kao što se to pokazalo na mnoštvu primjera i u našoj saradnji na izradi novog Pravopisa);

¹ Drugi od još danas živih sarajevskih potpisnika, drug Ilija Kecmanović, utvrdio sam, nije bio taj Jonkeov sagovornik.

² U njegovoj knjizi sam i do danas stvarno pročitao samo uvodni dio, a iz praktičnog dijela mi je štošta poznato a mnogo štošta i nepoznato.

³ Uporedi s ovim u vezi Jonkeovo izlaganje (malo prije ovdje citiranih riječi): dokazivanje da je današnji književni jezik drukčiji »od onoga prije stotinu godina«. Kome, *ako ne sebi*, to ljudi dokazuju, kad smo toliko znanja stekli još u studentskim klupama (i mnogi od nas ga primjenjivali, dosljednije od onih koji bi htjeli u to da nas uvjere)?

b) od početka svoga rada nastojao sam da na nešto širim osnovama (i naše teritorijalne jezičke stvarnosti, i opštelingvističkih teorija) kultivisem svoj sluh i ukus za izražajne vrijednosti našeg jezičkog tla i gramatičkih pojava našega književnog jezika (kao što se to, čini mi se, nedvojbeno moglo pokazati i u našim sarajevskim kongresnim referatima).⁴ Računam da će mi teško moći ko od stručnjaka dokazati da sam, i u jednom i u drugom smislu, nesa-vremeniji od prof. Jonkea.

Ali koliko god bi se mogao objasniti Jonkeov postupak da krivo prikaže moje riječi u odnosu na slaganje ili neslaganje s njegovom knjigom (emotivno stanje u kome se je nalazio učinilo je da on više misli na svoje vlastite ideje nego što bi mu bilo potrebno da sluša i čuje svoga sagovornika), od mnogo veće je važnosti drugi dio u njegovu krivotvorenju našeg pomenutog razgovora, a to je ono što je uslijedilo iza mojih (stvarno izgovorenih) riječi »*samo ne*«. Ako bih ja dopustio sebi i da pomislim i da to kažem da *ne postoje varijante* u našem književnom jeziku, bilo bi to stvarno *sljepilo*. A mogu li dokazati da takvu mrenu na očima nisam imao ni odranije ni u momentu našeg razgovora. Da se oči zamagle, može se desiti u izvjesnim psihičkim stanjima (takvim stanjima Jonke u posljednjim napisima stvarno inklinira), pa da čovjek čuje ono što mu se čini da bi od sagovornika mogao čuti i da zaboravi na činjenice koje bi ga upućivale na to da njegov sagovornik nije u stanju baš to da iskaže.

Šta sam ja, zapravo, rekao? – Da se samo ne mogu složiti sa *načinom kako on govori o varijantama*. Tačno je da se o razlikama govorilo na Novosadskom sastanku (i otkad prije); tačno je da *razlike* između hrvatskog i srpskog književnog izraza nisu ništa drugo nego *varijante*; tačno je i to da mi i sam termin nije bio samo odskora nov (da sam ga pročitao u novosadskoj anketi u člancima pokojnog prof. Belića i Radovana Lalića; i da mi je termin kao termin bio i blizak i prihvatljiv); i još je najtačnije da se u svojim napisima gdje sam govorio o jedinstvu našeg jezika nigdje nisam ogriješio o činjenično stanje da *postoje varijante*. Najneposredniji dokaz da nisam mogao reći ono što mi pripisuje prof. Jonke, jeste taj da sam u momentu našeg razgovora imao u tašni svoj kongresni koreferat u kome sam na dva mjesta govorio baš o varijantama. Neka mi je dopušteno da ta dva stava i ovdje citiram:

»Kad uzmemo u obzir nove pravopisne norme koje u stvarnosti još služe kao oznake polarizacije na relacijama Beograd–Zagreb (ali ne i kao nacionalna obeležja u pravom smislu), onda je još rečnička građa i tu onaj jezički materijal koji daje stvarna *obeležja dvema varijantama*:

⁴ U tom smislu Jonkeovu tvrdnju najodlučnije demantuje jedan, široko razvijen, pasus moega sarajevskog koreferata, gdje sam na malo široj osnovi razvitka jezika i njegovih stilova govorio o našem književnom jeziku od Vuka do danas. Simptomatično je da je prof. Jonke to prečuo.

beogradskoj i zagrebačkoj (ističem sad); stvarne razlike u gramatičkoj strukturi jezika (kad se izuzmu razlike u stilovima) vrlo su neznatne« (druga od mojih zaključnih tačaka).⁵

»... sve što u gramatičkom smislu (normativno dopušteno) čini osobinu jednog određenog područja, u smislu *regionalnih i nacionalnih varijanata* (ističem sad), treba smatrati potencijalnom, u normativnom smislu prihvatljivom, gramatičkom kategorijom našega književnog jezika« (stav pod c) pete tačke).

Čitav moj referat, iz koga ovdje citiram najnužnije, pokazaće jasnije u čemu su slaganja a u čemu neslaganja, ali je zasad najvažnije utvrditi ovdje ove činjenice:

a) meni može biti samo imputirano (kako god psihološki da objasnimo, opet – *imputirano*) *nepriznavanje dviju varijanata našeg književnog jezika*;

b) razlika je samo u tome kako ih koji od nas stručnjaka gleda u primjeni, kako ko od nas propovijeda toleranciju jedne i druge varijante i kako u tom smislu radi na području gdje djeluje i u krugovima u kojima djeluje;

c) drugi od ovdje citiranih tekstova, kad se uporedi sa svim onim sa čime se srećemo u Jonkeovim tumačenjima varijanata, u skorašnje vrijeme, jasno će predočiti kako ko od nas na djelu sprovodi ideje i zaključke Novosadskog sastanka, – između ostalog treba uporediti naš rad u duhu 8. tačke Zaključaka gdje stoji napisano: »*Treba spriječiti svaku štetnu pojavu samovoljnog „prevodenja” tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.*«

Citirana rečenica Novosadskih zaključaka znači još i: treba spriječiti svako samovoljno nametanje drugome (ma ko on i ma gdje on bio) izražajnog (ili pravopisnog) oblika jedne varijante na štetu druge. Eto to je ono što sam htio da naglasim u drugom od ovdje citiranih stavova u svom referatu. U svjetlu ove ideje Novosadskog sastanka treba da se podvrgnu kritici Jonkeovi i moji postupci (i teorijski i u praksi) i pred tom kritikom nemam bojazni da će ko dokazati da sam lično bio nedosljedniji od prof. Jonkea. Ni u jednom momentu nisam bio obuzet sljepilom, a imaću prilike da ukažem na Jonkeove kratkovidnosti u postupcima, i na njegovu suženu toleranciju.

Čime se može objasniti Jonkeov nedostatak naučne akribije koju je on pokazao u svom iskrivljenom saopćavanju našeg razgovora? Naročito kad to dolazi od čovjeka kome se je do nedavno među vrliinama mogla pripisati i solidna naučna akribija u saopćavanju potrebnih podataka (koliko je kad bio, prema domašaju svog stručnog rada, u stanju da ih potraži i nađe). Ničim dru-

⁵ To su, u stvari, bile zaključne tačke, koje usljed nedostatka vremena nisam na Kongresu pročitao, ali su onakve kakve ih ovdje citiram bile napisane i predate u junu mjesecu prošle godine, što se može lako provjeriti. Tekst ovih dvaju pasasa objavljen je u studentskom listu *Naši dani* u Sarajevu, u oktobru prošle godine, kao dio odgovora na pitanje: šta mislim o varijantama?

gim, kako ja mislim, nego jednom novom opsesijom koja ga je zahvatila u našoj skorašnjoj lingvističkoj atmosferi. Intimnom željom da po svaku cijenu treba da se *razvrstavamo*. U duhu razvijanja zastava, zbijanja u frontove (pri čemu treba da se dobije nova marka savremenosti, nasuprot tradicionalizmu), čovjek i kakav je bio Jonke zaboravlja da je nedopušteno bez sigurnosti i provjere davati saopćenja koja, i po cijenu neistinitosti, treba u naše razgovore da unesu što više zle krvi. U svakom drugom slučaju, čini mi se, bilo bi to lakše oprostivo, ali u prilici ovako osjetljivih (istorijski osjetljivih) pitanja takvi postupci se teže mogu oprostiti – oni se veoma tužno doživljavaju. Meni lično nije neobično, ni od ranije ni odskora, da mi oponenti u stručnim diskusijama (u atmosferi žešće polemike) očito iskrivljuju misao u napisanim tekstovima (ti takvi slučajevi uvijek imaju i nečeg komičnog), ali ovaj slučaj je nešto izuzetnije, po tome što dolazi od čovjeka koji za sobom ima karijeru naučne ozbiljnosti, takve i tolike da je bilo neočekivano da se posumnja u autentičnost podataka.

Ako bi se prof. Jonke mogao osloboditi odskorašnje sklonosti da se služi i neprovjerenim, mjesto sigurno utvrđenim, podacima i tvrdnjama, onda bi se mogli voditi razgovori onakvi kakvi bi nam bili neophodno potrebni da ih imamo. Tek tada bismo mogli utvrditi nekoliko stvarnih činjenica:

a) da su unitarizam i separatizam jezički dvije pojave jednako štetne po razvitak našeg književnog jezika i naše kulture; da nas oni, i jedan i drugi jednako, vuku nazad, – i da oni jedan drugom pogoduju da se lakše mogu ispoljavati;

b) da još danas nemamo povoljnijih uslova da se uspješno borimo protiv jedne i druge pojave i da ćemo ih sve manje imati ukoliko se i dalje na ovaj način bude razvijao katedarski separatizam i svrstavanje stručnjaka u frontove;

c) da mnogo štošta u našoj skorašnjoj literaturi o jeziku što nam se predočava kao novo – *nije novo*, a u mnogo slučajeva se pokazuje da ono što je istinski novo – *nije tačno* (niz ilustracija u tom smislu sam prikazao našoj javnosti, a koliko ih imamo, to će pokazati studioznija dalja ispitivanja);

d) da su naučne vrijednosti i naučni prestiži nestabilni ako se oni potkrepljuju pomoću »isforsiranih« citata, – da ih je potrebno tražiti tamo gdje nam se oni predočljivo nude.

Ako sve ove i slične pojave, trezvno i bez nervoze (što prof. Jonke preporučuje *drugima*), sagledamo u kompleksu uzajamne povezanosti, onda ćemo biti u stanju da ocjenjujemo ko je za što odgovoran i da ocijenimo mogućnosti: šta možemo u pozitivnom smislu učiniti. Ako npr. ne možemo učiniti da sarajevsko Oslobođenje, beogradska Politika, zagrebačka Borba i druga glasila samovoljno »prevode«, »prilagođavaju«, i ono za što nema potrebe da se prilagođava, možemo u mnogo drugih slučajeva uspješnije djelovati da se poštu-

ju prava građana, prava nacionalna, da se osudi svaki nekulturan postupak direktora škole, nastavnika hrvatskosrpskog jezika i da se efikasno intervenira ondje gdje se to može učiniti. Potrebna će biti i uzajamna optuživanja, ali samo u vidu provjereno zasnovane kritike: gdje i zašto je ko stvarno odgovoran?

Umjesto da se bavimo vještačkim svrstavanjem ljudi-stručnjaka u frontove (pri čemu možemo lako i jeftino dijeliti jedan drugome značke »pionira savremene nauke o jeziku«), bolje će biti da izdvajamo i klasifikujemo ideje koje su bile i koje će ostati savremene: Jonkeovu ideju, recimo, o *pročišćenom* književnom jeziku (nasuprot jeziku masovne kulture i »bezbojnog proseka« – u mojoj verziji: *razlučiti jezik kulture i jezik polukulture*) – i tome slično. Klasifikacija ideja (i gledanje na njih u solidnoj primjeni) dovešće nas i do toga da i na stranicama *Jezika* izdvojimo i podvučemo ono što je najpozitivnije rečeno, i da svak ko je pametan prizna stvarnu naučnu vrijednost onome što je od riječi do riječi rečeno, u istom broju gdje čitamo Jonkeov članak, na tri stranice (24–26) u napisu Stjepana Babića: *Vuk i današnji književni jezik*. Na taj način ćemo priznati stvarnu naučnu vrijednost i svemu onome što je inače u tom časopisu rečeno a što se može usuglasiti sa Babićeve tri stranice teksta. Takvih, zdravih i širokih, pogleda na razvitak i novije stanje književnog jezika imamo, i imali smo ih, na raznim stranama. Uzmimo ih kao osnovu, odbacimo, deciditno, sve ono što se sa njima ne može koordinirati, pa će nam biti lakše da stvarnije govorimo o svim problemima hrvatskosrpskog jezika, i u smislu jedinstva njegova i u smislu njegovih varijanata. Na takav način ćemo lakše utvrditi gdje se šta i od koga se šta može naučiti kad je riječ o hrvatskosrpskom jeziku; gdje mlađi mogu učiti od starijih i obratno. I nećemo se bojati da nismo dovoljno savremeni.

OSVRTI

UPOTREBA RIJEČI ZAREZ

Zarez se u Pravopisu ne spominje kao pravopisni znak, jer nije potrebno da se propisuje kada ga treba upotrijebiti, kao što se nameće potreba, na primjer, pri određivanju hoće li se tačka pisati iza rednih brojeva, da li samo iza arapskih ili i iza rimskih, hoćemo li na krajnji vokal genitiva pl. staviti genitivni znak ili ne i sl. U praksi, međutim, moramo zarez veoma često upotrijebiti i onda kad nema interpunkcijske službe. Govorim o slučajevima kad zarez u matematici ozna-

čava decimalne brojeve, o tzv. decimalnom zarezu. Takav se decimalni zarez ne upotrebljava samo u matematici ili u znanostima s njom usko povezanim, već ga svakoga dana vidimo u dnevnoj štampi, riječ *zarez* ili *koma* slušamo na radiju i televiziji gotovo uvijek kad se piše ili govori o rezultatu neke matematičke operacije koji nije cijeli broj. Donosim samo nekoliko primjera iz »Večernjeg lista« od 27. 1. 1966, nasumce odabranog:

»Brojke u analizi govore da se društveni proizvod može povećati za 6,5–7,5 posto; Svjetski ulov ribe iznosi u prosjeku 15